

- سرشناسه : باقری، علی اوسط، ۱۳۴۶ -
- عنوان و نام پدیدآور : فلسفه و تاریخچه دانش علوم قرآن (همراه با برخی مباحث علوم قرآن) / نویسنده علی اوسط باقری؛ با نظارت علمی محمود رجبی و غلامعلی عزیزی کیا.
- مشخصات نشر : قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره) و پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۹.
- مشخصات ظاهری : ۴۷۴ ص:؛ ۲۱/۵×۱۴/۵ س.م.
- فروست : انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، ۱۴۸۷. علوم قرآنی، ۷۳.
- شابک : ۹۷۸-۶۰۰-۴۴۴-۲۴۵-۹
- وضعیت فهرست نویسی : فیپا.
- یادداشت : کتابنامه: ص. [۴۰۸] - ۴۳۴: همچنین به صورت زیر نویس.
- موضوع : قرآن -- علوم قرآنی.
- موضوع : Qur'an -- Qur'anic sciences
- شناسه افزوده : رجبی، محمود، ۱۳۳۰ -
- شناسه افزوده : عزیزی کیا، غلامعلی، ۱۳۴۲ -
- شناسه افزوده : مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره). انتشارات.
- شناسه افزوده : پژوهشگاه حوزه و دانشگاه
- رده بندی کنگره : BP۵/۶۹
- رده بندی دیویی : ۱۵/۲۹۷
- شماره کتاب شناسی ملی : ۶۲۰۵۸۰۹

فلسفه و تاریخچه دانش علوم قرآن

همراه با برخی مباحث علوم قرآن

دکتر علی اوسط باقری

استادیار گروه تفسیر و علوم قرآن مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی

با نظارت علمی

استاد محمود رجبی

دکتر غلامعلی عزیزی کیا

انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی

شماره ردیف ۱۴۸۷
شماره موضوعی علوم قرآن - ۷۳
۱۳۹۹-۱۰

■ فلسفه و تاریخچه دانش علوم قرآن (همراه با برخی مباحث علوم قرآن)

- نویسنده: علی اوسط باقری
- ناشران: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی و پژوهشگاه حوزه و دانشگاه
- چاپ: افق
- نوبت و تاریخ چاپ: اول، پاییز ۱۳۹۹
- شمارگان: ۳۰۰
- قیمت: ۶۲۰۰۰ تومان

- دفتر مرکزی: قم، خیابان شهید، کوی ممتاز، پلاک ۳۸
- تلفن و نمابر: ۰۲۵-۳۷۷۴۲۳۲۶
- شعبه تهران: خیابان انقلاب، بین خیابان ۱۲ فروردین و شهید منیرى جاوید، ساختمان شماره ۳۱۰، طبقه سوم، واحد ۱۱۲
- تلفن و نمابر: ۰۲۱-۶۶۴۶۶۱۲۱
- شعبه مؤسسه امام خمینی (ره): قم، بلوار امین، بلوار جمهوری اسلامی، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره) تلفن: ۰۲۵-۳۲۱۱۳۶۲۹
- پژوهشگاه حوزه و دانشگاه: قم، ابتدای شهرک پردیسان، بلوار دانشگاه، نبش میدان علوم - تلفن: ۰۲۵-۳۲۱۱۱۱۰۰
- انتشارات: ۳۷۱۸۵-۳۱۵۱ صندوق پستی
- تهران - خیابان انقلاب - بین وصال و قدس - کوی اندرزگو - پلاک ۴ تلفن: ۶۶۴۰۲۶۰۰
- info@rihu.ac.ir www.rihu.ac.ir
- مرکز پخش: قم - خیابان معلم - مجتمع ناشران - طبقه همکف - پلاک ۲۷ - تلفن: ۰۲۵-۳۷۸۴۲۶۳۵

سخن ناشران

نیاز گسترده جوامع علمی حوزوی و دانشگاهی به منابع و متون درسی در رشته‌های علوم انسانی، حقیقتی انکارناپذیر است. برای رفع این نیاز، مراکز پژوهشی با توجه به محدودیت‌های موجود، می‌توانند با یاری و همکاری یکدیگر، آثار مشترکی تدوین و ارائه کنند تا افزون بر ارتقای کمی و کیفی پژوهش‌ها، از تکرار و موازی‌کاری جلوگیری شود. از این رو، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی* و پژوهشگاه حوزه و دانشگاه برای نیل به هدف یادشده، هشتمین کار مشترک خود را با عنوان *فلسفه و تاریخچه دانش علوم قرآن همراه با برخی مباحث علوم قرآن به جامعه علمی تقدیم می‌کنند*.

این کتاب به عنوان متن درسی مقطع کارشناسی رشته علوم قرآن مؤسسه فراهم آمده و برای دانشجویان رشته الهیات با گرایش‌های تفسیر، علوم قرآن، و علوم قرآن و حدیث در مقاطع کارشناسی و کارشناسی ارشد و دیگر علاقه‌مندان به حوزه دانش تفسیر و علوم قرآن قابل استفاده است.

در پایان لازم می‌دانیم از مؤلف گرامی اثر، حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر علی‌اوسط باقری سپاسگزاری کنیم.

پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی*

فهرست مطالب

۱۷	مقدمه
----	------------

فصل اول: فلسفه دانش علوم قرآن درس اول: معنا و چگونگی پیدایش علوم قرآن

۲۴	مقدمه
۲۴	کاربردهای تعبیر «علوم القرآن»
۲۴	۱. کاربرد عام
۲۶	۲. کاربرد خاص
۲۷	۳. معنای اصطلاحی
۳۰	پیشینه کاربرد ترکیب «علوم القرآن»
۳۱	۱. نخستین کاربرد ترکیب «علوم القرآن»
۳۲	۲. نخستین زمان ظهور علوم القرآن به معنای علمی مدون
۳۴	مراحل دانش علوم قرآن
۳۵	۱. مراحل سه‌گانه علوم قرآن
۳۶	۲. نقد و بررسی
۳۷	خاستگاه علوم قرآن
۳۹	خلاصه درس
۴۱	پرسش‌ها
۴۱	منابعی برای مطالعه بیشتر

درس دوم: موضوع و قلمرو علوم قرآن

۴۴	مقدمه
----	------------

موضوع علوم قرآن.....	۴۴
علت جمع بودن واژه «علوم» در «علوم القرآن».....	۴۶
گستره علوم قرآن.....	۴۶
خلاصه درس.....	۵۰
پرسش‌ها.....	۵۰
منابعی برای مطالعه بیشتر.....	۵۱

درس سوم: دسته‌بندی مباحث علوم قرآن

مقدمه.....	۵۴
نخستین دسته‌بندی مباحث علوم قرآن به دست امیر مؤمنان (ع).....	۵۴
دسته‌بندی مباحث علوم قرآن در کتاب‌های کلاسیک.....	۵۶
۱. دسته‌بندی ابو عبید قاسم بن سلام هروزی (متوفای ۲۲۴ قمری) در فضائل القرآن.....	۵۶
نکاتی درباره فضائل القرآن ابو عبید.....	۵۷
۲. دسته‌بندی جلال‌الدین بلقینی (متوفای ۸۲۴ قمری).....	۵۷
۳. دسته‌بندی جلال‌الدین سیوطی (متوفای ۹۱۱ قمری) در التحبیر و الاتقان.....	۵۸
دسته‌بندی‌های جدید از علوم قرآن.....	۶۰
۱. دسته‌بندی‌های ناظر به علوم قرآن به معنای عام.....	۶۰
الف) دسته‌بندی به لحاظ متعلق (دسته‌بندی علامه طباطبائی).....	۶۰
ب) دسته‌بندی براساس کاربردهای اضافی واژه فلسفه.....	۶۱
ج) تقسیم‌بندی علوم قرآن از نظر نسخ مطالعات قرآنی.....	۶۲
۲. دسته‌بندی ناظر به دانش علوم قرآن (ساحت‌های چهارگانه مسائل علوم قرآن).....	۶۴
ملاحظات درباره این دسته‌بندی.....	۶۵
دسته‌بندی پیشنهادی علوم قرآن.....	۶۶
خلاصه درس.....	۶۹
پرسش‌ها.....	۷۱
منابعی برای مطالعه بیشتر.....	۷۱

درس چهارم: روش و فواید علوم قرآن

مقدمه.....	۷۴
روش علوم قرآن.....	۷۵

۷۵	۱. دسته‌بندی علوم از نظر روش تحقیق.....
۷۶	۲. چندروشی بودن دانش علوم قرآن.....
۷۷	الف) کاربرد روش نقلی (تاریخی) در علوم قرآن.....
۷۸	ب) کاربرد روش عقلی (تحلیلی) در علوم قرآن.....
۷۹	ج) کاربرد روش تحلیل زبانی در علوم قرآن.....
۸۰	فواید شناخت علوم قرآن و ضرورت پرداختن به آن.....
۸۱	۱. اثبات الهی بودن قرآن کریم.....
۸۱	۲. اثبات اصالت متن قرآن.....
۸۲	۳. شناخت قرآن.....
۸۲	۴. توانایی دفاع از ساحت قرآن.....
۸۲	۵. نقش کلیدی علوم قرآن در تفسیر.....
۸۵	خلاصه درس.....
۸۵	پرسش‌ها.....
۸۶	منابعی برای مطالعه بیشتر.....

درس پنجم: منابع و جایگاه علوم قرآن

۸۸	مقدمه.....
۸۹	منابع علوم قرآن.....
۸۹	۱. کتاب‌های علوم قرآنی.....
۸۹	الف) تکنگاری‌ها.....
۸۹	ب) کتاب‌های جامع.....
۸۹	ج) کتاب‌های نسبتاً جامع.....
۹۰	۲. مقدمه‌های تفاسیر.....
۹۱	۳. متون تفاسیر.....
۹۱	۴. دانشنامه‌ها و دایرةالمعارف‌ها.....
۹۲	۵. کتاب‌های کلامی.....
۹۳	۶. کتاب‌های اصولی.....
۹۳	۷. متون حدیثی.....
۹۴	۸. کتاب‌های تاریخی.....

۹۴	۹. مجلات.....
۹۵	رابطه علوم قرآن با دیگر علوم.....
۹۵	۱. علوم قرآن و تفسیر.....
۹۶	۲. علوم قرآن و کلام.....
۹۷	۳. علوم قرآن و اصول فقه.....
۹۷	الف) حجیت ظواهر قرآن کریم.....
۹۷	ب) بحث نسخ.....
۹۸	۴. علوم قرآن و فقه.....
۹۹	خلاصه درس.....
۹۹	پرسش‌ها.....
۱۰۰	منابعی برای مطالعه بیشتر.....

فصل دوم: سیر تاریخی و مهم‌ترین کتاب‌های علوم قرآن

درس ششم: نگاهی به سیر تاریخی دانش علوم قرآن (۱)

۱۰۴	مقدمه.....
۱۰۴	آغاز نگارش‌های علوم قرآن (قرن نخست).....
۱۰۷	گسترش مباحث علوم قرآن (قرن دوم).....
۱۰۹	استمرار گسترش مباحث علوم قرآن و توجه به شبهات معاندان (قرن سوم).....
۱۱۴	نشاط در علوم قرآن (قرن چهارم).....
۱۱۸	خلاصه درس.....
۱۱۸	پرسش‌ها.....
۱۱۹	منابعی برای مطالعه بیشتر.....

درس هفتم: نگاهی به سیر تاریخی دانش علوم قرآن (۲)

۱۲۲	مقدمه.....
۱۲۲	استمرار نشاط در علوم قرآن (قرن پنجم).....
۱۲۶	افول نگارش‌های علوم قرآن (قرن ششم).....
۱۲۷	ادامه افول علوم قرآن (قرن هفتم).....
۱۲۸	فزونی نگارش‌ها و ظهور نخستین نگارش جامع علوم قرآن (قرن هشتم).....

۱۲۹	ادامه نگارش‌ها و ظهور دومین کتاب جامع علوم قرآن (قرن نهم).....
۱۳۲	گرایش به رکود و خمودگی (قرن دهم).....
۱۳۲	کم فروغی و بی رونقی علوم قرآن (قرن یازدهم).....
۱۳۳	استمرار کم فروغی و بی رونقی علوم قرآن (قرن دوازدهم).....
۱۳۳	رکود علوم قرآن (قرن سیزدهم).....
۱۳۴	رونق و حرکت پرشتاب علوم قرآن (قرن‌های چهاردهم و پانزدهم).....
۱۳۵	خلاصه درس.....
۱۳۷	پرسش‌ها.....
۱۳۷	منابعی برای مطالعه بیشتر.....
	درس هشتم: معرفی برخی از مهم‌ترین کتاب‌های جامع و نسبتاً جامع علوم قرآن
۱۴۰	مقدمه.....
۱۴۰	البرهان فی علوم القرآن بدرالدین زرکشی (متوفای ۷۹۴ قمری).....
۱۴۱	الایقان فی علوم القرآن نوشته جلال‌الدین سیوطی (۸۴۹-۹۱۱ قمری).....
۱۴۲	۱. مقایسه انواع الايقان و البرهان.....
۱۴۳	۲. مقایسه‌ای میان بحث سبب نزول در البرهان و الايقان.....
۱۴۵	مناهل العرفان فی علوم القرآن نوشته زرقانی (متوفای ۱۳۶۷ قمری).....
۱۴۶	زرقانی و اتهام به شیعه.....
۱۴۸	البیان فی تفسیر القرآن از آیت‌الله خویی (۱۴۱۳ قمری).....
۱۴۹	گزارشی از برخی مباحث البیان.....
۱۴۹	الف) اعجاز قرآن.....
۱۴۹	ب) قرائات قرآن.....
۱۵۰	ج) جمع قرآن.....
۱۵۰	التمهید فی علوم القرآن تألیف آیت‌الله معرفت (متوفای ۱۳۸۵ شمسی).....
۱۵۱	نگاهی به مجلدات ده گانه التمهید.....
۱۵۳	قرآن‌شناسی نوشته آیت‌الله محمدتقی مصباح یزدی.....
۱۵۴	خلاصه درس.....
۱۵۵	پرسش‌ها.....
۱۵۶	منابعی برای مطالعه بیشتر.....

فصل سوم: بررسی برخی مباحث علوم قرآن

درس نهم: اسباب نزول

۱۶۰		مقدمه
۱۶۱		پیشینه بحث از اسباب نزول
۱۶۲		تعریف سبب نزول
۱۶۴		فواید شناخت اسباب نزول
۱۶۵		۱. شناخت حکمت تشریع احکام
۱۶۶		۲. اختصاص حکم به مورد نزول از نظر کسی که خصوص سبب را معتبر می‌داند
۱۶۷		۳. دفع توهم حصر
۱۶۷		۴. شناخت مصادیق مبهمات قرآن
۱۶۸		نقش اسباب نزول در فهم معنای آیات
۱۷۰		آسیب‌شناسی روایات اسباب نزول
۱۷۰		۱. کم بودن روایات بیانگر اسباب نزول از طریق امامیه
۱۷۱		۲. ضعف سندی
۱۷۱		۳. وضع و دس
۱۷۲		۴. اجتهادی بودن اسباب نزول منقول
۱۷۲		راه بهره‌گیری از روایات اسباب نزول
۱۷۴		منحصر نبودن آیه به مورد نزول
۱۷۷		خلاصه درس
۱۷۹		پرسش‌ها
۱۸۰		منابعی برای مطالعه بیشتر

درس دهم: مبهمات القرآن

۱۸۳		مقدمه
۱۸۳		تعریف «مبهمات القرآن»
۱۸۴		پیشینه بحث
۱۸۵		اسباب ابهام در قرآن
۱۸۵		۱. رفع ابهام در آیه دیگر
۱۸۵		۲. روشن بودن مقصود از مبهم

۳.	پوشیده داشتن نام کسی برای به دست آوردن دل وی	۱۸۶.....
۴.	بی فایده بودن تعیین مبهم	۱۸۶.....
۵.	آگاهاندن بر عمومیت مطلب و اختصاص نداشتن حکم آیه به فردی خاص	۱۸۶.....
۶.	بزرگداشت شخص با ذکر وصف کامل بدون ذکر نام وی	۱۸۶.....
۷.	تحقیر و کوچک شمردن شخص با ذکر وصف بیانگر نقص	۱۹۰.....
	راه شناخت مصادیق مبهمات القرآن	۱۹۰.....
	ضرورت یا عدم ضرورت شناخت مبهمات قرآن	۱۹۰.....
	خلاصه درس	۱۹۲.....
	پرسش ها	۱۹۳.....
	منابعی برای مطالعه بیشتر	۱۹۴.....

درس یازدهم: وجوه و نظائر

	مقدمه	۱۹۷.....
	پیشینه وجوه و نظائر	۱۹۷.....
۱.	وجوه قرآن در روایات	۱۹۷.....
۲.	نگارش ها	۱۹۸.....
	نگاهی گذرا به کتاب های وجوه و نظائر و بررسی کاربرد «وجوه» و «نظائر» در آنها	۱۹۹.....
۱.	الوجوه و النظائر فی القرآن نوشته مقاتل بن سلیمان (متوفای ۱۵۰ قمری)	۱۹۹.....
۲.	الوجوه و النظائر فی القرآن الکریم نوشته هارون بن موسی (در گذشته در حدود ۱۷۰ قمری)	۲۰۰.....
۳.	تحصیل نظائر القرآن از حکیم ترمذی (متوفای ۳۲۰ قمری)	۲۰۰.....
۴.	الوجوه و النظائر فی القرآن الکریم نوشته ابو هلال عسکری (در گذشته پس از ۳۹۵ قمری)	۲۰۰.....
۵.	وجوه القرآن از اسماعیل بن احمد حیری (متوفای ۴۳۱ قمری)	۲۰۱.....
۶.	الوجوه و النظائر لأتفاظ کتاب الله العزیز نوشته ابو عبدالله دامغانی (متوفای ۴۷۸ قمری)	۲۰۱.....
۷.	نزهة الأعين النواظر از ابن جوزی (متوفای ۵۹۷ قمری)	۲۰۲.....
۸.	وجوه قرآن از خلیش بن ابراهیم تفسیسی (در گذشته در حدود ۶۰۰ قمری)	۲۰۳.....
	تعریف وجوه و نظائر	۲۰۳.....
۱.	تعریف ابن جوزی	۲۰۴.....
	توسع در معنای وجوه و نظائر	۲۰۴.....
۲.	تعریف زرکشی	۲۰۵.....

۲۰۵	الف) تعریف نخست (تعریف منتخب زرکشی).....
۲۰۷	ب) تعریف دوم (تعریف ابن جوزی).....
۲۰۸	۳. تعریف برگزیده.....
۲۰۹	رابطه وجه و نظائر، و محکم و متشابه.....
۲۱۰	بررسی دسته‌بندی آیت‌الله معرفت از وجه و نظائر.....
۲۱۰	۱. وجه احتمالات معانی در کلمات افرادی.....
۲۱۱	۲. وجه احتمالی در رابطه با جمله‌های کلامی.....
۲۱۱	۳. نظائر در کلمات افرادی.....
۲۱۲	۴. نظائر در جمله‌های ترکیبی.....
۲۱۳	خلاصه درس.....
۲۱۶	پرسش‌ها.....
۲۱۶	منابعی برای مطالعه بیشتر.....

درس دوازدهم: مکی و مدنی

۲۱۸	مقدمه.....
۲۱۸	پیشینه بحث.....
۲۱۹	معیارشناسی مکی و مدنی.....
۲۲۱	فواید شناخت مکی و مدنی.....
۲۲۱	۱. کمک برای بازشناسی آیات ناسخ و منسوخ.....
۲۲۲	۲. شناخت سیر تشریع و مراحل دعوت اسلامی.....
۲۲۴	۳. نقش آفرینی در فهم صحیح و شناخت مورد نزول آیات.....
۲۲۶	راه‌های شناسایی سوره‌های مکی و مدنی.....
۲۲۶	۱. روایات معصومان (ع).....
۲۲۷	۲. نقل‌های تاریخی.....
۲۲۷	۳. تطبیق مضامین آیات با اوضاع و احوال پیش و پس از هجرت.....
۲۲۸	بررسی روایات بیانگر تعداد و ترتیب سوره‌های مکی و مدنی.....
۲۳۱	خلاصه درس.....
۲۳۲	پرسش‌ها.....
۲۳۳	منابعی برای مطالعه بیشتر.....

پیوست (روایات بیانگر تعداد و ترتیب سوره‌های مکی و مدنی).....	۲۳۴
۱. تعداد و ترتیب سوره‌های مکی و مدنی طبق روایت منقول از پیامبر اعظم ﷺ.....	۲۳۴
۲. تعداد و ترتیب سوره‌های مکی و مدنی طبق روایات منقول از ابن عباس.....	۲۳۵
الف) نقل عطاء.....	۲۳۶
ب) نقل‌های دیگر از ابن عباس و مقایسه آن با نقل عطاء.....	۲۳۷
۳. روایت بیهقی از عکرمه و حسن.....	۲۳۹
۴. سوره‌های مکی و مدنی در تنزیل القرآن قتاده.....	۲۳۹
۵. سوره‌های مکی و مدنی در تنزیل القرآن زهري.....	۲۴۰
۶. سوره‌های مکی و مدنی در روایتی از علی بن ابی طلحه.....	۲۴۰
۷. سوره‌های مکی و مدنی و اختلافی در نقل‌های بررسی شده.....	۲۴۰
الف) سوره‌های مکی.....	۲۴۰
ب) سوره‌های مدنی.....	۲۴۱
ج) سوره‌های مورد اختلاف.....	۲۴۱

درس سیزدهم: تناسب آیات (۱)

مقدمه.....	۲۴۴
تعریف تناسب.....	۲۴۴
قلمرو تناسب آیات.....	۲۴۵
۱. تناسب درون‌آیه‌ای.....	۲۴۵
۲. تناسب برون‌آیه‌ای.....	۲۴۶
الف) تناسب درون‌سوره‌ای.....	۲۴۶
ب) تناسب برون‌سوره‌ای.....	۲۴۷
پیشینه بحث تناسب.....	۲۴۷
تناسب آیات و وحدت موضوعی سوره‌ها.....	۲۴۹
نسبت تناسب آیات و وحدت سیاقی.....	۲۵۱
خلاصه درس.....	۲۵۴
پرسش‌ها.....	۲۵۴
منابعی برای مطالعه بیشتر.....	۲۵۵

درس چهاردهم: تناسب آیات (۲)

مقدمه.....	۲۵۸
------------	-----

۲۶۰	 بررسی تناسب بین دو آیه در الاتقان
۲۶۰	 ۱. آیات با ارتباط آشکار
۲۶۰	 ۲. آیات با ارتباط پنهان
۲۶۰	 الف) معطوف بر هم (با حروف دال بر اشتراک)
۲۶۱	 ب) غیر معطوف بر هم
۲۶۱	 اسباب ربط بین دو آیه غیر معطوف با حروف دال بر اشتراک
۲۶۲	 ۱. تنظیر
۲۶۲	 ۲. تضاد
۲۶۳	 ۳. استطراد
۲۶۳	 ۴. حسن تخلص
۲۶۴	 نمونه‌ای از تناسب برون‌سوره‌ای آیات
۲۶۷	 خلاصه درس
۲۶۸	 پرسش‌ها
۲۶۸	 منابعی برای مطالعه بیشتر

درس پانزدهم: نسخ در قرآن

۲۷۰	 مقدمه
۲۷۰	 مفهوم‌شناسی نسخ
۲۷۰	 ۱. مفهوم لغوی
۲۷۲	 ۲. مفهوم اصطلاحی
۲۷۲	 الف) تعریف نسخ در روایات
۲۷۳	 ب) تعریف محمدرضا مظفر
۲۷۵	 پیشینه بحث ناسخ و منسوخ
۲۷۶	 حقیقت نسخ
۲۷۷	 قلمرو نسخ
۲۷۸	 کاربرد نسخ در غیر معنای اصطلاحی
۲۸۰	 اقسام نسخ
۲۸۱	 ۱. اقسام نسخ در قرآن از نظر منسوخ
۲۸۱	 الف) نسخ حکم، بدون خط (تلاوت)

۲۸۱	 (ب) نسخ حکم و خط
۲۸۲	 (ج) نسخ خط بدون نسخ حکم
۲۸۲	 نسبت نسخ تلاوت با تحریف قرآن
۲۸۵	 شرایط نسخ
۲۸۵	 ۱. تنافی بین حکم ناسخ و منسوخ
۲۸۶	 ۲. تنافی کلی بین دو حکم
۲۸۷	 ۳. ذکر نشدن زمان سرآمدن حکم سابق
۲۸۷	 ۴. تعلق نسخ به امور تشریعی
۲۸۸	 ۵. وحدت موضوع در ناسخ و منسوخ
۲۸۸	 بررسی شرط ناظر بودن آیه ناسخ به حکم آیه منسوخ
۲۹۱	 خلاصه درس
۲۹۴	 پرسش‌ها
۲۹۴	 منابعی برای مطالعه بیشتر
۲۹۵	 پیوست‌های درس
۲۹۵	 پیوست ۱: معانی لغوی و معنای اصلی نسخ
۲۹۶	 پیوست ۲: بیان و بررسی تعریف شیخ طوسی از نسخ
۲۹۷	 بررسی تعریف شیخ
۲۹۸	 پیوست ۳: حقیقی یا مجازی بودن نسبت نسخ به خداوند
۳۰۰	 پیوست ۴: حقیقت بداء

درس شانزدهم: وحی و نزول قرآن، اعجاز، و محکم و مشابه

۳۰۴	 مقدمه
۳۰۴	 وحی و نزول قرآن
۳۰۵	 کاربردهای وحی در قرآن
۳۰۶	 حقیقت وحی
۳۰۷	 اقسام وحی
۳۰۸	 اطمینان پیامبر به وحی الهی و عدم خلل در آن
۳۱۰	 حکمت نزول تدریجی قرآن
۳۱۰	 اقسام نزول قرآن

۳۱۳	اعجاز قرآن.....
۳۱۴	تعریف معجزه.....
۳۱۴	قرآن؛ معجزه جاوید پیامبر اسلام ﷺ.....
۳۱۵	وجوه اعجاز قرآن.....
۳۱۷	محکم و متشابه.....
۳۱۸	۱. تعریف محکم و متشابه.....
۳۱۹	۲. قابل فهم بودن آیات متشابه.....
۳۲۱	خلاصه درس.....
۳۲۴	پرسش‌ها.....
۳۲۴	منابعی برای مطالعه بیشتر.....
۳۲۵	منابع.....
۳۴۶	نمایه‌ها.....